

АЗБУКА І. П. ДЕРКАЧОВА ЯК ПЕДАГОГІЧНА СИСТЕМА НАВЧАННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

У статті аналізується роль азбуки «Українська грамота» І. П. Деркачова при початковому навчанні грамоті. Створення азбуки в значній мірі зробило вплив на розвиток початкової освіти в Україні.

Ключові слова: азбука, розвиток мови, мислення, початкова освіта.

В статье анализируется роль азбуки «Украинская грамотка» И. П. Деркачева при начальном обучении грамоте. Создание азбуки в значительной степени оказало влияние на развитие начального образования в Украине.

Ключевые слова: азбука, развитие речи, мышление, начальное образование.

In this article the role of alphabet «Ukrainian gramma» of I. P. Derkacheva is analysed. Creation of the alphabet largely influenced on the development of primary education in Ukraine.

Key words: alphabet, development of speech, thinking, primary education.

Постановка проблеми. Спадкоємство молодим поколінням культурного досвіду українського народу до цих пір є одним з головних завдань виховання молоді в умовах сучасного формування національної свідомості. Звідси очевидна значущість змісту освіти, покликаної урівноважено забезпечити і пізнавальні, і виховні завдання, зокрема початкової школи. У зв'язку з цим азбука як один з основних методичних важелів досягнення мети освіти повинна будуватися на чітко продуманих науково педагогічних принципах, розробка яких неможлива без вивчення і досвіду в цій області. Для початкової школи одним з таких аспектів є системне і наукове переосмислення ідейно-художнього змісту підручників з метою обліку їх досягнень і прорахунків надалі. Звернення до сторінок минулого нашої педагогічної думки може стати джерельною базою для створення нових підручників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема створення азбуки і книг для читання в початковій школі завжди хвилювала українських педагогів. У цьому переконують праці корифеїв української педагогічної думки (О. Базилевич [1], Б. Грінченко [2], Г. Неводовський [3], Т. Норець [4], С. Русова [5]).

Процес відродження національної освіти зумовив потребу внесення істотних коректив до скерування змісту навчальної літератури для молодших школярів відповідно до нових вимог формування особистості школяра.

Виділення невирішеної частини проблеми. Літературна діяльність І. П. Деркачова ще до сьогодні не піддавалася цілісному аналізу з погляду формування ціннісних орієнтирів, які щепилися дитині з дитинства.

Мета даної статті – проаналізувати значення азбуки І. П. Деркачова в початковій освіті.

Виклад основного матеріалу. Велике значення для навчання читанню дітей молодшого шкільного віку в українських школах мали праці педагога Іллі Петровича Деркачова.

І. П. Деркачов старанно піклувався про розвиток в Україні освіти молодшого школяра засобами впровадження азбуки і книг для читання в початкових школах, незважаючи на несприятливі суспільно-політичні умови.

Азбука – перша книжка для читання, отже, вона безпосередньо впливає на дитину, сприяє послідовному розвитку загальнолюдських ціннісних орієнтирів. Твори літератури, які мають високий морально-естетичний потенціал надають величезний вплив на становлення особистості школяра, збагачують його духовний світ, учать знаходити прекрасне в житті, природі, вчинках людей.

У 1861 р. І. П. Деркачов видає українську азбуку – «Українську грамотку» на зібрані серед студентів гроші в кількості 10 тис. екземплярів. Азбука видавалася Українським кружком студентів Московського університету і безкоштовно розповсюджувалася в народних школах України.

Перша азбука «Українська грамотка» Іллі Петровича Деркачова була складена за звуковим методом навчання грамоті, який використовувався у всіх регіонах України. Суть навчання грамоті за даним методом полягала в тому, що дітей знайомили зі звуками (у словах і окремо) і їх зображеннями (літерами) усно і письмово, починаючи з простих за вимовою і найпростіших за написанням [6, с. 107].

Заслугує уваги той факт, що навчання грамоти за таким методом послідовно і повно було розроблено К. Ушинським, а пізніше видозмінювалось кількома його послідовниками, а саме: М. Бунаковим, Д. Тихомировим, В. Вахтеровим, В. Фльоровим, педагогічна діяльність яких припадала на період 1850-1920-х рр.

Так, зокрема, В. Вахтеров і В. Фльоров змінили порядок вивчення літер, рекомендований К. Ушинським, а Д. Тихомиров і В. Вахтеров відійшли від системи К. Ушинського «письмо-читання». За методикою, яку вони пропонували, учні мають спочатку засвоїти друковані літери, навчитись читати їх, а вже потім знайомитись з їх рукописними відповідниками. Зауважимо, що така послідовність навчання застосовується і в сучасній школі.

У першому виданні азбуки І. П. Деркачов широко і уміло скористався всіма досягненнями нової методики початкового навчання грамоті за звуковим методом. І проявив себе не тільки як талановитий письменник, а перш за все як вдумливий і досвідчений учитель.

Як епіграф до азбуки були використані слова Т. Г. Шевченка:

«Не цурайтесь того слова

Що мати співала. –

Як малого сповивала

З малим розмовляла» [7, с. 2].

Характерною особливістю «Української грамотки» І. П. Деркачова є те, що в ній процес навчання грамоти проходив не в традиційних три періоди, а в два: букварний і післябукварний.

У першій букварній частині книги, автор пропонує вивчати літери. Послідовність їх вивчення наступна: о, а, у, и, і, е, э, ъ, ю, я, х, с, ш, м, к, ж, р, л, ч, з, ц, т, в, д, же, ї, ч, ц, т, в, д, п, ь, й. До кожної букварної теми автор подає невелику кількість матеріалу для читання й закріплення вивченої літери; був підібраний відповідний малюнок; ряди слів, які поступово ускладнювалися; окремі речення, починаючи з 10-ої сторінки; невеликі зв'язні тексти (казки, розповіді, оповідання та загадки) з 15-ої сторінки.

Післябукварна частина підручника не досить значна за об'ємом. Основним завданням цієї частини стала систематизація знань, умінь та навичок з читання і письма. Для реалізації поставленої мети І. П. Деркачов вміщує до граматики невеликі оповідання та вірші відомих письменників і поетів, а саме: Т. Шевченка, Л. Глібова, І. Франка, О. Кониського.

Тексти азбуки автор розділив на розділи: I. Школа. II. Семья. III. Діти. IV. Пори року. V. Тварини. VI. Рослини. Кожна з частин містить достатню кількість коротких текстів для читання. Серед підібраних автором творів є як прозаїчні (повісті, білини, казки), так і вірші і байки. Вводить автор підручника учнів і у світ усної народної творчості, використовуючи для цього потішки, приказки, пісеньки. Окрім вправляння дітей у техніці читання навчальний матеріал сприяв загальному розумовому розвитку та вихованню у дітей високих моральних якостей: доброти, чуйності, любові до близьких, природи, прагненню до знань та інтересу до школи та книги.

У переробленому і доповненому виданні азбуки були використані малюнки та ілюстрації, виконані І. С. Пановим, які допомагали активному вивченню дитиною грамоти читання і листа. Відзначимо, що малюнки в азбуці виконують різні функції, а саме –

конкретизують літеру або слово, яке пропонується до читання або використовуються для розмов з учнями на уроці з приводу прочитаного.

«Українська грамотка» тиражувалася кілька разів, що свідчить про її важливість для організації початкового навчання в ті часи і не лише в домашніх, а і у шкільних умовах.

Аналіз використаних вправ в азбуці І. П. Деркачова дає можливість їх згрупувати певним чином:

I група. Вправи для писання:

– завдання для розвитку пальців руки (креслення від руки);

– написання елементів літер;

– підписати окремо сюжетні і предметні картини [7, с. 11, 15, 18].

II група. Вправи для читання:

– читання рукописних речень зі вставленими малюнками;

– поставити правильно наголос [7, с. 10, 14, 20].

Для того, аби навчити дітей бачити та любити природу, І. П. Деркачов вдається до різноманітних письмових завдань природничо-пізнавального змісту, а саме:

– «Написати слова (сонце, місяць, зірки) і відповісти на питання письмово: Чи бачили ви ці предмети? – Вдень або вночі? – Де ви їх бачили? – Якої форми вони?» [7, с. 54].

– «Відповідайте на питання письмово і потім перекажіть по порядку одні відповіді: – Що таке віз? – Для чого служать вози? – Назвіть частини воза? – З чого робляться вози?» [7, с. 81].

На нашу думку виконання таких письмових завдань сприяло не тільки розвитку зв'язного мовлення школярів, закріпленню умінь висловлювати свою думку в письмовому вигляді, вони також приляли розвитку спостережливості, уваги до навколишнього світу, уміння порівнювати, аналізувати, доходити до певних висновків.

У підручнику також міститься значна кількість різноманітних завдань на зразок: намалювати косу, плуг, хату тощо; виліпити з глини різні предмети, про які читали діти; завдання для розвитку зв'язного мовлення (розкажіть, що роблять селяни восени, взимку або як звити гніздо тощо); завдання для самостійного писання (підписати сюжетні картини за зразком, підібрати слова до питання, переписати слова за зразком, побудувати і записати з них речення).

Наявність різноманітних завдань у методичному апараті азбуки І. П. Деркачова була доброю підмогою вчителів під час проведення уроків у початковій школі.

Розглянувши «Українську грамотку» І. П. Деркачова для молодших школярів, можна дійти до висновку:

– структура, форма і зміст азбуки говорять про високий творчий потенціал педагога, який прагнув власною працею зберегти і збагатити національну освіту, культуру;

– автор конкретизує загальнолюдські ціннісні орієнтири засобами художніх текстів;

– зміст азбуки відображає не тільки розвиток педагогічної думки, але і зміни в суспільно-політичному житті;

– простежується національна спрямованість книги.

Це свідчить про те, що І. П. Деркачов був продовжувачем ідей К. Ушинського, який радив весь процес навчання грамоти організувати так, щоб діти не лише читали слова, речення і цілі тексти, а й висловлювали б з приводу прочитаного свої думки, щоб вводити їх «потроху в живу народну мову» [8, с. 24].

Серйозне реформування системи початкової освіти вимагало від провідних науковців і педагогів серйозного ставлення до тогочасних принципів і методів навчання грамоти, створення букварів і книг для читання в початковій школі.

Висновки. Розробка сучасних підручників по читанню в початковій школі повинна враховувати позитивний досвід педагогів і учених кінця XIX – початку XX вв. Зокрема, пізнавально-виховну цінність книг значно підсилять тексти з підручників минулого, складених видатним педагогом Іллею Петровичем Деркачовим.

ЛІТЕРАТУРА

1. Базилевич О. Рідна мова. Український букварь / О. Базилевич. – Полтава, 1907. – 76 с.
2. Грінченко Б. Українська граматка до науки читання й писання / Б. Грінченко. – К., 1907. – 64 с.
3. Неволовський Г. Українська школа. Перший рік. Граматка. Читання. Писання / Г. Неволовський. – Чернігів, 1907. – 116 с.
4. Норець Т. Граматка (Український букварь), з малюнками / Т. Норець. – К. 1906. – 48 с.
5. Русова С. Український Букварь / С. Русова. Вид. «Благотворит. об-ва издания общеполезн. и дешев. книг». – № 46. – Петербург, 1906. – 36 с.
6. Рошин. П. Очерк найголовніших практичних положень педагогіки, дидактики і методики, застосованої до учбових предметів початкової освіти / П. Рошин. – М., 1878. – С. 107.
7. Деркачов І. П. Українська грамота / І. П. Деркачов. – Друкарня Каткова і Т-ва., 1861. – С. 2–81.
8. Арєп'єв Н. Ф. Ілля Петрович Деркачов 1861-1896: З приводу його суспільн.-пед. і літ. діяльності / Н. Ф. Арєп'єв // Російська школа. – 1897. – № 1. – С. 24.

Рецензенти: Гришкова Р. О., д.пед.н., професор;
Вакулєнко Т. І., к.пед.н., доцент.

© Мироненко В. В., 2011

Стаття надійшла до редколегії 11.03.2011 р.